№ 154 Սեպտեմբերի 4 (16) 1880 Սեպտեմբերի 4 (16) № 154

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի. Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն Խմբագրատան մէջ:

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի Тифлисъ. Редакція „Мшакъ".

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ինչ օգուտ:—Ներքին տեսութիւն: Բացառական օրէնքներ հրէաների վերաբերութեամբ: Նամակ Արդուինից: Նամակ Արագածից: Ներքին լուրեր:—Արտաքին տեսութիւն: Պաշտօնական յայտարարութիւն Կ. Պօլսի միացեալ ընկերութեան:—«Մշակի» ձեռագիրներ:—Յայտարարութիւններ:

Ի՞ՆՉ ՕԳՈՒՏ

Կրօնական զգացմունքը այն աստիճան վառ է եղել հայերի մէջ, որ տիրել է նրանց բոլոր մտաւոր և հոգեկան ուժերի վերա: Հայերի հին լեզուն, հայերի գրականութիւնը ծագել, զարգացել են կրօնի ազդեցութեան տակ: Հայերի բանաստեղծութիւնը՝ հոգևոր շարականներ, հոգևոր մեղեդիներ են: Հայերի վիպասանական տաղանդը յայտնվել է «Յայսմաւուրքի» պատումների մէջ: Հայերի արհեստը, հայերի ճարտարապետութիւնը կատարելագործվել են վանքերի շինութեան մէջ: Ամբողջ տասն և հինգ դար հայկական հանճարը կաշկանդված է եղել կրօնական մթնոլորտի մէջ. այստեղ սկիզբն է առել նա, այստեղ զարգացել է և այստեղ ծերացել...

Հայը նուիրում էր կրօնին և իր նիւթական կարողութիւնը: Երբ պէտք էր մէկին մի մեծ, արժանայիշատակ գործ կատարել,—կառուցանում էր մի վանք, հիմնում էր մի եկեղեցի: Երբ պէտք էր մէկին իր կալուածքները, իր հարստութիւնը դարձնել ազգային ժառանգութիւն,—նուիրում էր վանքին: Աւանդութիւնը հասցրել է մեզ, թէ Անիի մէջ կային հազար և մէկ եկեղեցիներ, բայց ոչ մի դպրոցի մասին խօսք չը կայ...

Հայը իր մտաւոր, իր բարոյական բոլոր սնունդը ստանում էր կրօնից: Հայը իր հայրենիքը, իր ազգութիւնը, իր ամբողջ աշխարհը գտնում էր եկեղեցու չորս պատերի մէջ: Այս աշխարհից դուրս նա ոչինչ չէր ճանաչում և ոչինչ բան չէր ցանկանում:

Պարսից Շահ-Աբաս թագաւորը, տանելով Հայաստանից մի մեծ գաղթականութիւն և կամենալով նրանց սիրտը բոլորովին անջատել հայրենիքից, Սպահանի մէջ շինեց հայերի համար մի վանք, որի չորս անկիւնաքարերը ինքը բերել էր տուել Էջմիածնի վանքից: Հայերը գոհ եղան դրանով և մոռացան բոլորը: Նրանք ունէին իրանց եկեղեցին, այդ եկեղեցու մէջ գտնում էին իրանց հայրենիքը, այլ ևս ոչինչ պէտք չէր նրանց...

Կարդացէք բոլոր գաղթական հայերի դաշնագրերը տիրող ազգերի հետ, նրանց մէջ կը տեսնէք՝ գլխաւոր տեղը բռնում է այն յօդուածը, որ նրանց թոյլ տրվի ազատ կերպով պաշտել իրանց կրօնը: Պարսկաստանում, Հնդկաստանում, Բիրմանիայում, Աւղանիստանում, Տաճկաստանում, Եգիպտոսում, Լեհաստանում, մի խօսքով, բոլոր երկրներում, ուր որ գաղթել են հայերը, նրանց ամենամեծ պահանջը եղել է կրօնի և եկեղեցու անմատչելութիւնը,—իրանց միւս բոլոր պէտքերը զոհել են այդ գաղափարին...

Եւ զարմանալի չէ այսօր տեսնել երկրագնտի շատ անկիւններում հայոց եկեղեցիներ, հայոց վանքեր, հայոց գերեզմանատներ, բայց հայ մարդ—և ոչ մէկը:

Հայը այսպէս էր վարվում, ոչ միայն այն ժամանակ, երբ զանազան պատմական հանգամանքներից ստիպված, թողնում էր իր հայրենիքը, գաղթում էր մի օտար երկիր,—այլ նա իր երկրում, իր հայրենի հողի վրա մնացած ժամանակ ևս, իր տիրապետողներից ուրիշ պահանջ չունէր, բացի իր եկեղեցու և կրօնի ազատութիւնը: Այսպիսով, ինքն ըստ ինքեան պիտի կազմվէր մի կրօնական ժողովուրդ, որի հասարակական բոլոր գործունէութիւնը ամփոփվում էր և սահմանափակվում երարխիական իշխանութեան մէջ:

Հայը ինքն ստեղծեց իր համար այդ նեղ, սահմանափակ դրութիւնը: Եւ պետութիւնները, որոնց հպատակ էր նա, ներողամիտ եղան, համբերեցին, որովհետև դրանից ոչինչ վնաս չէր հասնելու նրանց, բացի օգտից,—որովհետև կրօնի, եկեղեցու և նրա երարխիական իշխանութեան մէջ խեղդվում էին այդ ժողովրդի միւս բոլոր ձգտումները:

Մինչև անգամ Պարսկաստանը և Թիւրքիան, որոնց մէջ բաժանված էին Հայաստանի երկու ահագին կտորները, ճանաչեցին հայերին որպէս մի կրօնական ժողովուրդ և ընդունեցին հայ կղերին որպէս այդ ժողովրդի ներկայացուցչին: Եւ այդ պատճառով, բոլոր արտօնութիւնները, որ վայելում էին հայերը այդ պետութիւնների մէջ, չէին դուրս գալիս կրօնի և եկեղեցու սահմանից:

Վերջին ժամանակներում, երբ Հայաստանի մի մասը ընկաւ մի քրիստոնեայ պետութեան, ռուսաց իշխանութեան ներքոյ, հայերը շատ գոհ մնացին, ոչինչ առանձին արտօնութիւններ չը պահանջեցին իրանց համար, բացի իրանց եկեղեցու և կրօնի ազատութիւնը: Եւ ռուսաց կառավարութիւնը կազմեց հայերի եկեղեցական կառավարութեան համար մի ամբողջ «положеніе»:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, երբ մի ժողովրդի մէջ կրօնը և եկեղեցին մինչև այս աստիճան տիրում են նրա գոյութեան բոլոր երևոյթների վրա,—այն ժամանակ, բնականաբար, ազգային զարգացման, ազգային յառաջադիմութեան միւս գործիչները համեմատաբար թուլանում են, խեղդվում են և մինչև անգամ ոչնչանում են....

Մենք մի ուրիշ անգամ կը դառնանք դէպի այդ հարցը:

Ց. Մ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՑԱՌԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ ՀՐԷԱՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒԹԵԱՄԲ

«Голосъ» լրագրի մէջ տպված է հետևեալ յօդուածը:

«Մի պետութեան մէջ մի օրէնք», սա մի այնպիսի ճշմարտութիւն է դարձել, որ ամենքը ճանաչում են և ոչ ոք նրան չէ հերքում: Ամեն տեսակ բացառութիւն այս կողմից անիրաւացի է և պետութեան համար վնասակար: Ինչպէս ամենքը պէտք է հաւասար լինեն օրէնքի առաջ, նոյնպէս և օրէնքը ամենքի համար պէտք է մէկ լինի:

Մարդ ակամայ յիշում է միշտ այս տարրական ճշմարտութիւնները, երբ մտածում է մեր օրէնքների վրա հրէաների վերաբերութեամբ: Ինչպէս յայտնի է, այդ օրէնսդրութիւնը լի է զանազան, շատ անգամ միմեանցից հակառակ բացառական որոշումներով: Ինչի համար մենք այդպիսի բացառական որոշումներ ենք անում: Ինչ է նրանց նշանակութիւնը և ինչով ենք նրանց արդարացնում:

Մամուլի մէջ և մինչև անգամ օտարազգի մամուլի մէջ շատ անգամ ասվում է, որ հրէաների վերաբերութեամբ բացառական օրէնքների աղբիւրը այդ ցեղի տոհմական առանձնութիւններն են կազմում: Այդ մեկնութեան անհիմն լինելը աչներև է: Պետութիւնը չէ կարող իր քաղաքացիների իրաւունքների շրջանը որոշել նրանց տոհմական և ցեղական առանձնութիւններով, նոյնպէս, ինչպէս չէ կարող որոշել նրանց կաշու և մազերի գոյնով, ճակատի և քթի ձևով: Պետութեան պահանջների շրջանը իր քաղաքացիներից չէ կարող կախված լինել այդ մասնաւորութիւններից և պատահմունքներից: Նոյն իսկ դրա մէջն է կայանում իւրաքանչիւր ժամանակակից պետութեան ոյժը, որ նա ամենքի համար ընդհանուր օրէնքներով միացնում է պետական մի կազմուածքի մէջ սկզբից բոլորովին զանազանված ցեղերին: Ուրիշ կերպ զանազան ցեղերով բնակեցրած, ինչպէս օրինակ Պրուսիա, ոչ մի պետութիւն չէ կարող կատարեալ միութեանը հասնել: Այդ մտքերի նշանաւորութեան մասին այսպիսի «զանազան ցեղերով և բարբառներով» բնակեցրած Ռուսաստանի համար մինչև անգամ աւելորդ է խօսել:

Այն իրողութիւնը, որ հրէաների վերաբերութեամբ մեր օրէնսդրութեան բացառական որոշումները չեն հիմնվում և չեն կարող հիմնվել ցեղի տոհմական առանձնութիւնների վրա, հաստատվում է հետևեալ հասարակ ապացոյցով. հէնց որ ամենազարգացած ցեղական առանձնութիւններ ունեցող մի հրեայ այսօր հաւատափոխ կը լինի, էգուց նա միւսներին համահաւասար իրաւունքներ ունեցող քաղաքացի է դառնում: Գոնեա իրաւունքի տեսակէտից այս դէպքում ոչ ոք ուշադրութիւն չը պէտք է դարձնի ցեղական առանձնութիւնների վրա: Ինչպէս հրէաների համար մեր մէջ եղած բոլոր սահմանափակութիւնների հիմքը ոչ թէ այդ ցեղի տոհմական առանձ-

նութիւններին են կապւում, այլ նրա կրօնը, այսինքն նրա գաղափարը Աստուծոյ մասին, որ ոչինչ յարաբերութիւն չունի քաղաքային օրէնքների հետ։ Իւրաքանչիւր քաղաքացուն մենք նրան հարց ենք առաջարկում իր կրօնի մասին։ Ամեն անգամ երբ նիւթական շահերը հասցնում են հրէային իր իրաւունքները սահմանափակող որոշումների կախարդուած շրջանին, նա ինքն իրան հարց պէտք է առաջարկէ իր կրօնական համոզմունքներին հաւատարիմ մնալու և իրան գրաւող նիւթական շահերը գերադասելու մասին, որոնց նա անկարող է ձեռք բերել, եթէ իր կրօնին հաւատարիմ մնայ։ Այսպիսով երևում է, որ մեր օրէնսդրութեամբ թոյլ տալով որ և է սահմանափակութիւններ հրէաների իրաւունքների մասին, մենք մի և նոյն ժամանակ անգթաբար խախտում ենք կրօնի համբերողութեան սկզբունքը, որ ժամանակակից պետութիւնների ամենաթանգագին սկզբունքն է։

Բայց կրօնի համբերողութեան սուրբ սկզբունքը միակ չէ, որ խախտւում է հրէաներին սահմանափակող օրէնսդրութեան որոշումներով։ Կարելի է համարձակ ասել, որ իրաւունքի ոչ մի ընդհանուր սկզբունքը անխախտ չէ մնում այդ որոշումների շնորհիւ։ Վերցրէ՛ք, օրինակի համար, իւրաքանչիւր ժամանակակից պետութեան իրաւունքի մի այլ հիմնական սկզբունք։ Մենք խօսում ենք այն սկզբունքի մասին, որ սովորաբար ձևակերպւում է հետևեալ կարճառօտ, բայց մեծ նշանակութիւն ունեցող նախադասութեամբ «հաւասար պարտաւորութիւններ-հաւասար իրաւունքներ»։ Այս սկզբունքի տեսակէտից հրէաների իրաւունքների սահմանափակելը, եթէ այդ պահանջվէր ուրիշ հիմնաւոր մտածմունքներով, կարելի էր ընդունել, եթէ մի և նոյն ժամանակ ընդունէինք նրանց պարտաւորութիւնների սահմանափակումը, այսինքն նրանց հասարակական և պետական պարտաւորութիւնների սահմանափակելը։ Այդ սկզբունքի հիման վրա, սահմանափակելով հրէաների իրաւունքները, պէտք էր մի և նոյն ժամանակ փոքրացնել նրանց տուած տուրքերի և հարկերի քանակութիւնը։ Օրինակ շատ օտարոտի է պահանջել մարդուց որ նա թափէ իր արիւնը հայրենիքի համար, քանի որ այդ հայրենիքը նրան կատարեալ իրաւունքներ ունեցող իր քաղաքացի չէ համարում, ուրիշ խօսքերով՝ քանի որ այդ հայրենիքը կատարելապէս նրա հայրենիք չէ համարվում։ Այս միտքը շատ գեղեցիկ ներպով մէկնեց Բաւարիայի ազգային ժողովի մէջ, բաւարական պ ա հ պ ա ն ո ղ ա կ ա ն կուսակցութեան առաջնորդներից մէկը, իշխան Վալլերշտէյն, երբ պատգամաւորների ժողովի մէջ վիճաբանութիւններ կային հրէաների ոչ թէ քաղաքային, այլ քաղաքական իրաւունքների մասին։ Բաւարական նախկին սահմանադրութեան յօդուածներից մէկի համեմատ ժողովրդական ներկայացուցիչներ կարող էին ընտրվել միայն քրիստոնեաները. այդ յօդուածը խակապէս ուղղված էր հրէաների դէմ։ Այդ յօդուածը ոչնչացնելու համար եղած վիճաբանութիւնների ժամանակ իշխան Վալլերշտէյն ասաց.

«Իրաւացի է արդեօք հասարակական և պետական պարտաւորութիւններին մասնակցող մարդկանց բացասել այն դէպքում, երբ հարկաւոր է օրինական կերպով կանոնաւորել այդ պարտականութիւնները։ Պետական տեսակէտից արդեօք խելացի է քաղաքացիների ամբողջ մի դասակարգը յայտնի դէպքում ստորացնել մինչև գրաստի աստիճան և այդպիսով անհրաժեշտ դարձնել նրա ներքին ընդդիմադրութիւնը գոյութիւն ունեցող կարգերին։ Պ ա հ պ ա ն ո ղ ա կ ա ն է արդեօք ազգայնականութեան նշանաւոր տարրը զրկել ամենասուրբ զգացմունքներից և պահանջներից։ Իմ կարծիքով կրօնի շրջահայեցքը իրականապէս զանազանվում է աշխարհական պետութեան շրջահայեցքից։ Կրօնի շրջահայեցքը աւելի բարձր է, որովհետև նա պարում է պետական իւրաքանչիւր ձևի վրա։ Բայց եթէ այս այսպէս չը լինէր, եթէ քրիստոնեայ պետութիւնը իր սկզբունքի հիման վրա ճշմարիտ սովորած լինէր բացառութիւններ անել ոչ-քրիստոնեաների համար, գիտէ՞ք արդեօք, թէ այդ պետութիւնը ի՛նչպէս պէտք է վարվէր։ Նա պէտք է ասէր. ոչ-քրիստոնեաներ, դուք պէտք է չը տաք պետական հարկեր։ Ոչ քրիստոնեաներ, մենք այլ ևս ձեզանից հասարակական պարտաւորութիւններ չենք պահանջում։ Ոչ-քրիստոնեաներ, դուք պարտաւոր չէք մեր զօրքերի շարքում թափել ձեր արիւնը պետական նպատակների համար։ Այս դէպքում պետութիւնը գոնեա նպատակաւորապէս կը վարվէր։ Պետութիւնը այս դէպքում, իմ կարծիքով, շատ աննպատակայարմար կը վարվէր, բայց գոնեա յայտնի չափով յաջորդաբար կը վարվէր։ Իսկ ասել. վճարեցէք մեզ հետ և մեզ համար, թափեցէք ձեր արիւնը մեզ հետ և մեզ համար, բայց երբ հարցը իրաւունքին է հասնում, դուք ոչինչ նշանակութիւն չունէք՝ այս անելը համապատասխան չէ քրիստոնէական ոգուն և ես շատ կը ցաւէի եթէ դուք այդ կերպով ձևակերպէիք քրիստոնեայ պետութիւնը։ Նա այդ դէպքում այնպէս չէր վարվի, ինչպէս քրիստոնեայ պետութիւն, որովհետև նա անիրաւացի կը վարվէր, իսկ քրիստոնէութեան առաջին պահանջը իրաւացիութիւնն է»։

ՆԱՄԱԿ ԱՐԴՈՒԻՆԻՑ

15 օգոստոսի

Վերջին ժամանակներում ամենայն տեղ սկսան լուրեր տարածել, թէ Կովկասում՝ ռուսաց նոր նուաճած երկրներում քրիստոնեաների մէջ երևում է սաստիկ ձգտումն գաղթականութեան դէպի Տաճկաստան։ Ի թիւս այլոց, այդպիսի լուրեր տարածվել են և մինչև անգամ իշխանութեան ականջին ևս հասել են նաև Արդուինի քրիստոնեայ բնակիչների մասին։

Համարելով այդ բոլոր տեղեկութիւնները Արդուինի հայ լուսաւորչականների մասին անճիշտ, ես կամենում եմ այդ խնդրին որ և է պարզութիւն տալ. ուստի խոնարհաբար խնդրում եմ ձեզ, յարգոյ խմբագիր, որ ձեր լրագրի միջոցաւ հրատարակէք այս իմ նամակը ի տեղեկութիւն այդ խնդրով պարապողներին։

Արդուինի մէջ բնակվում են տաճիկներ և լուսաւորչական ու կաթօլիկ հայեր, ընդամենը մօտ 1000 տուն, որոնցից 450 տուն հայ կաթօլիկ, 150 տուն լուսաւորչական և միւսները տաճիկներ են։ Կարծիք չը կայ, որ մահմեդականները, ինչպէս կոյր աշակերտ և հետևող իրանց միակ մարգարէին, գաղթում են և կը գաղթեն Արդուինից, ինչպէս և այլ նոր առնված քաղաքներից։ Հայ կաթօլիկների մասին ես կարող եմ ասել համարձակ, թէ նրանք ձգտում են դէպի գաղթականութիւն, որովհետև օսմանեան տէրութեան ժամանակ, երբ միւս քաղաքներում գլխաւոր և իշխող ազգը նոյն իսկ օսմանցիք—մահմեդականներն էին, այդպէս չէր Արդուինում։ Այստեղ հայ կաթօլիկները հակառակ աւելի իշխում էին և բռնանում ինչպէս փոքրաթիւ լուսաւորչականների, նոյնպէս և այստեղի մահմեդականների վրա անգամ, քան թէ իրանք մահմեդականները Տաճկաստանի բուն քաղաքներում մի այլ ազգի վրա։ Այստեղ հայ կաթօլիկներն մինչև անգամ տաճկաց տէրութենից նշանակված մահմեդական գաւառապետներին էին փոխում, այնպէս որ ժողովրդի վիճակը և կառավարութեան գործերը կախումն ունէր մի քանի նշանաւոր հայ կաթօլիկ անձերից և նոյնպէս նրանց հոգևորականութենից։ Ոչ մի դատ և խնդիր չէր հասնի կառավարութեանը առանց դրանց մասնակցութեան, որոնք միասին ձեռնամուխ լինելով ժողովրդի ամեն գործերի մէջ, մեծ օգուտներ էին ստանում դրանցից. Ուրեմն, ինչ զարմանք եթէ այդպիսի անձինք և հոգևորականութիւնը միասին զրկուեն ժողովրդին, (հարկաւ իրանց կաթօլիկ ժողովրդին) գաղթել դէպի Տաճկաստան, (ինձ քաջ յայտնի է և տեղական իշխանութիւնն ևս գիտէ, որ վերջին օրերում դրանց խորհրդով ուղարկված է Կ. Պօլիս մի անձն, Յովհաննէս էֆենդի Փիլոյեան, որ այնտեղ արդուինցի ապագայ հայ կաթօլիկ գաղթականների համար տեղ պատրաստէ) մանաւանդ որ ռուսաց այստեղ մուտք գործելու օրից դրանք իրանց նշանակութիւնը կորցուցին բոլորովին և դրանց դրութիւնը վատացաւ, որովհետև դրանք հիմայ այլ ևս չեն կարող այնպիսի մեծ դերեր խաղալ ժողովրդի և կառավարութեան առաջ, ինչպէս տաճկաց կառավարութեան ժամանակ։—Իսկ ինչ որ վերաբերում է Արդուինի հայ լուսաւորչականներին, ես կարող եմ համարձակ ասել, որ նրանք ոչ մտածել են և ոչ էլ կը մտածեն այդ մասին. Նրանք ընդհակառակն մեծ հաճոյքով սպասում էին մի օր առաջ ազատվել տաճկաց բարբարոս տէրութենից, որի տակ նրանք դատապարտված էին ամենայն զրկանքների. չէին շահվում ոչ մի քաղաքական իրաւունքից և չէին կարողանում բարձրացնել իրանց ձայնը հայ կաթօլիկների և տաճիկների դէմ։

Հրատարակելով այսպէս Արդուինի հայ լուսաւորչականների գաղթելու մտքից բոլորովին հեռի լինելը, ինձ մնում է միայն խղճի արդարութեամբ ասել մի քանի խօսք ևս Արդուինի ներկայ խեղճ դրութեան և այն շարժառիթների մասին, որոնք գուցէ, և շատ կարելի է, ստիպում են հայ կաթօլիկներին գաղթել Արդուինից։ 1) Արդուինը, որ վաղուց յետէ առևտուր էր անում Կարսի Նաչանգի, Օլթիի և ուրիշ քաղաքների հետ և դրանով կերակրում էր իր բնակիչներին, այժմ այն քաղաքների տաճիկների, վաճառական և գլխաւորապէս երկրագործ ույժի գաղթելու պատճառաւ, մնում է այժմ որբացած և զրկված իր առևտրական օգուտներից։

Վաճառականութիւնը, որ արդուինցոց միակ և գլխաւոր պարապմունքն էր, այդ պատճառաւ հիմայ յետին և վատ դրութեան մէջ է մնացել։ 2) Բացի վաճառականութենից, Արդուինի բնակիչները, մանաւանդ կանայք պարապում էին կտաւ գործելով և այստեղ խիստ առատ բուսնող թութ ալտուղից արաղ քաշելով և ծախելով. այն ինչ այժմ ակցիզի և մաքսի կառավարութեանց պահանջած ծանր հարկերի պատճառաւ դադարեցաւ Արդուինում այդ պարապմունքը, պարապմունք, որ կուշտ հաց էր տալիս բազմաթիւ որբ և այրի կանանց և երեխանց։ Եւ այսպէս, տաճիկները գաղթեցին, վաճառականութիւնը դադարեցաւ, պարապմունքները վերջացան, արդուինցոց վաստակի և հացերի աղբիւրները ցամաքեցան, իսկ հարկերը և տուրքերը ծանրացան,—ինչ է մնում ուրեմն անել արդուինցոց սորանից յետոյ։ Դաշտեր և հովիտներ չունի Արդուինը, որ նոքա երկրագործութեամբ և խաշնարածութեամբ գոնէ պարապեն. քաղաքը քարքարուտ է և լերան վրա կառուցած։ Արդուինը չունի ճանապարհներ, որ ժողովուրդը իր սովորական պարապմունքը, վաճառականութիւնը, որի մէջ խիստ ճարտար է, հեռաւոր քաղաքների հետ սկսի անել։ Արդուինը կղզիացել է հիմայ, զուրկ ամենայն հաղորդակցութենից։ Արդուինցիք ներկայումս խիստ ցաւալի դրութեան մէջ են գտնվում. Նոցա մեծ մասը քաղցած և մերկ են և օրական հացի կարօտ, հաւատացէ՛ք, որ օրական չոր հացի կարօտ։ Շատերը հիմայ, որ դեռ ամառ է, պտուղներով են միայն կերակրվում հացի փոխարէն, և հափազանցութիւն չէր լինի, եթէ ասէի, թէ ոմանք գաղտնի կերպով բոյսերով են սնունդ տալիս իրանց ստամոքսին։—Ողբալի և ծանր դրութիւն....Արդուինցիք իրանց այս խղճութեան մասին յայտնեցին իշխանութեանը, խնդրամատոյց լինելով յուլիսի վերջերում այստեղ այցելութեան եկող Բաթումի պ. Նահանգապետին և յոյս ունեն, թէ մօտ օրերումս իշխանութիւնը անշուշտ կը ձեռնարկէ իրանց այդ վատ դրութենից ազատելու։

Նկարագրելով այսպէս առհասարակ բոլոր արդուինցոց վատ դրութիւնը և խեղճ վիճակը, անտարակոյս կը հարցնէք, ընթերցող, թէ ինչ է ուրեմն պատճառը, որ հայ-կաթօլիկներն են, որ ձգտում են գաղթել, իսկ լուսաւորչականները մըտածել անգամ չեն դրա մասին։—Ասեմ ձեզ.— նախ, որ լուսաւորչականները, ինչպէս վերը ասացի, ժողովրդի փոքր մասն են կազմում, ուստի կեանքի ամեն ծանրութիւն փոքր մասնի համար այնքան զգալի չի լինի, ինչքան մեծ մասնի՝ կաթօլիկների համար. երկրորդ, որ լուսաւորչականներից շատերը պարապում են այլ և այլ արհեստներով, օրինակ դարբնութեամբ և այլն, և երրորդ, այդ տարրը տաճկաց ժամանակ ևս ընկճված լինելով թէ կառավարութեան հարուածներից և թէ իր այլադաւան, կաթօլիկ համազգիների և նոցա հոգևորականութեան հարստահարութիւններից, կազմել է ժողովրդի փոքրագոյն, խոնարհ և հնազանդ մասը։ Նա իր կեանքը նուիրելով միշտ իր ապրուստը և դերդաստանի հացը հայթայթելու խաղաղ միջոցների, այն է արհեստների, պահպանել է միշտ և ներկայ իր դառն կենաց ժամումը ևս կամենում է պահպանել իր ազգային դարևոր յատկանիշը՝—յաղթել ամեն դժուարութիւնների, համբերութեամբ և բուռն դիմադրութեամբ կեանքի ճանապարհի վրա պատահող բոլոր արգելաւիթների, բոլոր խոչընդոտներին։

Օտարական

ՆԱՄԱԿ ԱՐԱԳԱԾԻՑ

Օգոստոսի 26-ին

Ի նկատի առնելով պլեր Արագածի հազարաւոր մութ խորշերը, անառիկ ժայռերը, օձապտոյտ բարակ շաւիղները, անհաշիւ խրամները, ահագին անդունդները, անմարդաբնակ այրերը և այլ հազար ու մի տեսակ անհնարինի ծակ ու ծուկերը,—հեշտ կարելի է եզրակացնել որ Արագածը այնպիսի մի անառիկ և բնական բերդ է, որ ամենաթոյլ աւազակն էլ կարող է ընդդիմադրել մի ահագին զինուորված գնդի։ Հէնց այս բնական յարմարութիւնն է պատճառը, որ ամեն տեսակ արիւնարբու աւազակ, փախստական մարդասպան, թուրք, քուրդ, որ և իցէ չարագործութիւն արած ժամանակ, իր փրկութեան ապաստանարան Արագածի առատ խորշերի մէջ է որոնում։—Գարունը բացվելուն պէս աւազակութեամբ մեծացած Զ ո ր ա ն-ք և ա ր ո ւ արիւնարբու թուրքերը խոկոյն թափվում են իրանց հօտերով Արագածի խոտաւէտ դաշտերը և վրաններով բռնում են յարմարաւոր տեղերը։ Սրանց կանայքը իւղ, պանիր են պատրաստում, իսկ մարդիկը, այդ անխուշտ աւազակները, խմբերով Արագածի ստորոտից ցած են իջնում, յափշտակում են խեղճ գիւղացոց եզները, կովերը, հանգիստ տանում են գութանը, ճեղքում են տները, կողոպտում են ճանապարհորդներին, շատերին սպանում և յետոյ վերադառնում իրանց վրանները և անյայտանում Արագածի հազար ու մի մութ ծակերում։ Ով կարող է յանդգնել և այս արիւնարբու աւազակների ետևից խուզարկութիւն անել, այն էլ Արագածի խորշերում, հարցնում ենք, ո՞վ։ Միայն նա կարող է այստեղ ոտք կոխել, որ իր կեանքից բեզարել է և իր գլխից ձեռք վեր առել։ Մանաւանդ որ այստեղ են բնակվում երկու հռչակաւոր աւազակներ իրանց չարագործ խմբերով, որոնցից գլխաւոր չարագործն է Ք ե ա լ բ ա լ ա յ Ա գ ի գ ը, որին բռնելու համար շատ վաղուց է շատերը հարչարվում էին, բայց ոչ ոք չէր կարողանում այս զարհուրելի գազանին մօտ գնալ։ Երկրորդն է Էիբ ի ս ա-օ ղ լ ի։ Սրանք իրանց անվեհեր և անխիղճ սրով հազար շէն օ ճ ա խ են քանդել, հազարաւորներին կողոպտել, շատերին սաղ սաղ կտրատել և այսպիսով ամեն տեղ ահ ու սարսափ էին տարածել։ Բաւական է որ սրանք Մաքու քաղաքից շահի գանձարանը կտրում և դուգերով ոսկի բերում. էլ ինչ կը դիմանայ անզէն և տկար գիւղացին։

Օգոստոսի մէկին այս Քեալբալայ Աղիգը իր խմբով պատահում է ուղտապաններից հարուստ քարաւանին, որ մի վաճառականի թանկագին ապրանք են տանելիս լինում Ալէքսանդրապօլ։ Գիւզալտարաւ և Ղըրխ-Դակիրմանի մէջը թալանում են ք ա ր վ ա ն ը և սպանում քրէչտար Զաքարին.... Նոյն ամսի 2-ին այս լուրը հասնում է գաւառը պահպանող ձիաւորների գլխաւոր պ. Առաքել Տէր-Առաքէլեանցին։ Սա առանց ժամանակ կորցնելու վեր է առնում իր հետ Աղզուլեցի քաջ երիտասարդ Վարդանին, որ իր նշանաւոր քաջութիւններով յայտնի է շատերին, չորս հատ էլ ուրիշ ձիաւոր և սկսում են հետամտել չարագործներին։ Հարց ու փորձ անելով հասնում են Արագածի տակը։ Այստեղից էլ հազար ու մի տեսակ վտանգների հանդիպելով, մահը յանձն առած, զանազան տեսակ խորամանկ հնարներ գործ դնելով մտնում են Զօլանքարի վրանները և տեղեկանում են, որ աւազակ Քեալբալայ Աղիգը իր բոլոր չարագործներով այդտեղ, իր ջոր վրանում վեր եկած է։ Աշխատում են և մի վարպետութեամբ իմանում են չարագործների վրանի տեղը և նրան համապատասխան զէնք բռնել են պատրաստվում։ Մէկին ուղարկում են Ղըրխ-Դակիրմանի գաւառապետի